

PSYCHOLOGIAI TANULMÁNYOK.

— Második és befejező közlemény.¹ —

Az emlékezet.

Az emberek csak akkor veszik észre, hogy emlékezünk van, mikor azt meg kell erőltetniök, minél fogva az a balhiedelem támad bennök, hogy az emlékező tehetség egy szunnyadó erő, mely csak hebe-korba s inkább csak kivételes alkalmakkor lép actióba. Hozzájárul még, hogy emlékezetüket rendszerint csak kicsinyes dolgok: egy-egy szám, név, hely, időpont vagy másnemű adat miatt erőltetik meg, minélfogva megszokják, hogy az emlékezetet valamelyes lomtárnak tekintsék, és semmi esetre se számítsák a magasabbrendű szellemi tehetségek közé. A memoriának ez a kicsinylése átharapódzott a tudományra is, és nincsen lélektani rendszer, mely az emlékezetnek helyét és szerepét kellő módon kijelölné az ember szellemi életében.

Pedig egy kis meggondolás rögtön mutatja, hogy az emlékezet első rendű jelentőséggel bír lelki életünk történetében. Nem vehetünk szemügyre semmit és nem gondolkodhatunk semmi fölött, a nélkül, hogy a tárgyak vagy önmagukat vagy más tárgyakat emlékezetünkbe ne juttatnák. A magyar ember nagyon helyes lélektani érzéket tanusít, midőn e kifejezéseket: «eszébe jut» és «emlékezetébe jut» majdnem egyértelműeknek veszi. Az eszmélkedés lényegében véve nem

¹ Az első közleményt lásd az «Athenaeum» II. évf. 1. számában.

is egyéb, mint emlékezés, illetőleg az egyik tárgyról a másikra való áttérés az emlékezés segítségével. Vegyük ki az emlékezetet a lélekből és menten romba dől az eszméletnek egész világa, mert lehetetlenség eszméket összekapcsolni emlékezet nélkül. Minden hosszasabb analysis nélkül, mintegy eleve bizonyos, hogy eszméletünknek nincs egyetlen oly pillanata, melyben az emlékező tehetség ne működne. Már pedig, ha ezt belátjuk, okvetlenül vizsgálnunk kell, hogy az emlékezet milyen szerepet játszik emlékezésünk minden pillanatában.

A lélektani tudomány mindeddig nagyon egyoldalúan világította meg szellemi életünk történetét. Locke óta a lélekbúvárok a szellemi életet majdnem kizárólag az érzéki benyomásokra alapították; más szóval a lélektan *sensualista* irányban fejlődött ki. Minden psycholog kötelességének tartotta, érzéki benyomásokból építeni föl lelki életünk egész történetét; bárha szemmel látható volt, hogy az, a mit észnek nevezünk, soha pusztá érzékiségre nem vezethető vissza. Az elfogulatlan gondolkozók ezt mindig igen élénken érezték. csakhogy nem tudtak magukon segíteni, azaz nem tudták, hogy ez érzékiségen kívül minő más lelki elemre építsék az eszmélet világát. Az én felfogásom az, hogy minden intelligencia két oszlopon nyugszik: az érzékiségen és az emlékezeten. A mit *realis* és *idealis* áramoknak neveztem, az tulajdonképen nem egyéb mint érzéki benyomás és emlékkép. De az emlékezet szót azért nem használtam, mert azt közönségesen nagyon szűk értelemben veszik.

«A *realis* és *idealis* áramok» kifejezései nagyon alkalmasak minden félreértés elkerülésére.¹ *Realis* áram alatt értem azt, a mi a lélektben a *jelen* környezet közvetlen befolyása alatt történik; *idealis* áram alatt pedig azt, a mi a lélektben történik, midőn nem áll a *jelen* környezet közvetlen befolyása alatt. E definitióból világos, hogy a *realis* áram alatt az érzéki benyomásokat kell értenünk; de talán nem

egészen világos, hogy ideális áram alatt az emlékezet tevékenysége értendő. Mert midőn lelkünk nem áll a jelen környezet befolyása alatt, akkor sok minden történhet benne, a mit általában nem szokás az emlékezetnek tulajdonítani. Így pl. jövőnknek kifestését, költői eszményképek alakítását, avagy tudományos kérdések megfejtését senki sem tulajdonítja az emlékezetnek. Emlékezet alatt az emberek a terméketlen memoriát értik; azt a memoriát, mely egyszerűen reproducálja a multat, lemásolja, copirozza a történeteket. Nos, én ilyen memoriáról nem beszélek, mivel nézetem szerint egy merően copirozó tehetség nem is létezik. Az eféle copirozó tehetséget csak valami nagyon terméketlen elme fődözhetette fel magában, vagyis inkább olyan elme, a mely nem képes az önmegfigyelésre és a beható gondolkozásra.

Az emlékezet sohasem «reprodukál» oly értelemben, hogy egy megvolt benyomást visszaállítana, mert hiszen akkor valóság és emlékkép között nem volna különbség, és az emlékképnek ugyanazt a realitást kellene tulajdonítanunk, mint magának a közvetlen érzéki benyomásnak. Mindazonáltal a mai korban az emberek hajlandók az emlékezetet valami merően reproductiv tehetségnek tekinteni, a miről tanúbizonyságot tesz az úgynevezett naturalistikus irány a művészetben. Ezen hamis művészeti irányt nem kell nagyon komolyan venni, mivel a művészek maguk sem veszik nagyon komolyan, mint a hogy egyáltalán sohasem kell attól tartani, hogy genialis emberek valamelyes absurd teoriába nagyon belelovaltassák magukat; és mindig inkább az epigon nemzedék az, mely valamely képtelen divatos elméletet követ vagy követni látszik. Nagyobb baj az, hogy az emlékezet magában a tudományos lélektanban mint pusztán reproductiv erő szerepel, és így maga a tudomány az, mely az emlékezet természetét félreismeri. Épp ez az oka annak, hogy az uralkodó pszichologia oly egyoldalúan sensualistikus irányú; mert ha

valaki az emlékezetet merő reproductionnak tekinti, akkor világos, hogy reá semminemű súlyt sem fog fektetni, és így nem is láthatja be, hogy az emlékezetnek mily egyszerű és csodálandó szerep jut az ember szellemi életében.

Hamis az a *Hume*-féle tan, mely a lelki életben eredeti és másolatszerű képeket különböztet meg, vagyis mint ő magát kifejezi: impressiókat és ideákat, melyek között a különbség az volna, hogy amazok az élénk eredetiek, emezek pedig a halvány másolatok. Az eféle megkülönböztetésre lélektant alapítani lehetetlenség, mivel az emlékképek nem pusztá másolatai az eredeti érzéki benyomásoknak, és a kétféle elem nemcsak a pusztá intenzitásban különbözik egymástól. Megengedem, hogy az emlékképek általában halványak szoktak lenni, de kétségbe vonom, hogy az élénkség foka tenné az egyedüli és igazi különbséget az eredeti benyomás és emlékezés között. Mindenekelőtt tudni kell, hogy vannak néha emlékképeink, melyek rendkívüli elevenség által tűnnek ki, és egyáltalán vannak vízióink, melyek a valósággal bátran fölvehetik a versenyt. De ha ezt valaki kétségbe vonná, csak arra figyelmeztetem, hogy vannak realis benyomásaink, melyek fölöttébb halványak és elmosódók. Akárhányszor tapasztalhatjuk, hogy a közvetlen jelen oly gyöngé benyomást tesz reánk, hogy néhány percz múlva emlékezetünkben kiesik. Akárhányszor nem is tudjuk, hogy mit látunk, mit hallunk, mit tapintunk, mit érzünk: nem tudjuk azért, mert figyelmünk gyöngé és ennélfogva benyomásaink halványak. Hasonlítsuk össze a legélénkebb emlékképeket a legkevésbé élénk érzéki benyomásokkal: vajjon, melyiknek tulajdoníthatunk nagyobb intenzitást? Én azt hiszem, hogy mindenki legalább is habozni fog ítéletében, nem tudván eldönteni, vajjon ama halvány benyomást, melyet néha a közvetlen környezet okoz, fölébe emelje amaz élénk visióknak, melyek olykor az elmerült lélek előtt megjelennek.

Én azonban, megvallom, nem habozok a kérdés eldöntésében. Előttem világos, hogy vannak emlékek és általában vannak ideális áramok, melyek intenzitásban fölülmúlják a realis benyomásokat. Mert hiszen, hogyan merülhetne a lélek önmagába, ha meg nem történnék, hogy az ideális áram diadalt arat a realis áram fölött? Az a tény, hogy az ember képes az elvonatkozásra, a magába merülésre, teljesen megczáfolja a Hume tanát. Mikor az ember önkénytelenül elábrándozik. elméláz: az ideális áram benne okvetlenül intensivebb a realis áramnál, mert különben nem ábrándoznék és nem mélézna, hanem a közvetlen környezettel volna elfoglalva.

Csak a legfelületesebb gondolkozás fogja a realis és ideális áram közti különbséget egyedül az élenkség fokában keresni. A ki e különbséget szigorúbban vizsgálja, egyre nagyobb nehézségekre fog bukkanni, míg egyszerre csak észreveszi, hogy tulajdonképen világnézetünk egy alapkérdésével, egy úgynevezett ősi rejtélylyel áll szemben. Mert mondjuk pl. hogy (ABCD) a jelképe valamely ifjúkori élményünknek. és (abcd) a jelképe ezen élmény emlékének, a mely emlék az imént támadt föl bennünk. Nagyon csalódnék, a ki azt hiszi, hogy (abcd) pusztán csak az intenzitásban különbözik (ABCD)-től, és egyáltalán csalódik, a ki az elevenségben véli feltalálhatni a valóság és az emlék közti leglényegesebb különbséget. Én itt mindjárt egy sokkal lényegesebb különbségre akarok utalni. Azt a bizonyos (ABCD) élményt annak idején lelkünkben egy X benyomás vagy gondolat előzte meg és egy Y benyomás vagy gondolat követte, a melyekre immár visszaemlékezni nem tudunk. Ellenben az (abcd) emlékképet egy u benyomás előzte meg és egy v benyomás követte, a melyeknek semmi közük sincs az X és Y hoz. Szóval az emlékkép egész más lelki környezetben lép föl, mint maga az eredeti élmény. Egyáltalán minden emlékkép egészen más külső körülmények vagy legalább más lelki föltételek között

jelentkezik, mint az eredeti élmény; minélfogva minden emlék a talajából kiszakított fához hasonlítható, melyet egészen más talajba ültettünk át. Már pedig az korántsem lényegtelen, hogy valamely képet lelkünkben mily benyomás előz meg és mily benyomás követ, sőt éppen e kapcsolat az, mely a legnagyobb figyelmet érdemli. Az eredeti benyomás és az emlékkép között tehát már az is kimondhatatlan különbséget okoz, hogy egészen elütő lelki körülmények vagy lelki föltételek közt lépnek föl. Mi magunk mások lettünk az idővel, és más lett a világ is körülöttünk, és a multnak emlékképe ezen megváltozott külső és belső viszonyok között támadván fel, maga is más lesz, mint a milyen maga az eredeti élmény volt. A min egykoron sirtunk, azon most nevetünk; a min neveltünk, most szomorkodunk, a mi egykor leglényegesebbnek látszott abban a helyzetben, azt talán elfeledtük és tán éppen az tűnik most legfontosabbnak, a mire előbb alig ügyeltünk stb.

Ha ezt jól meggondoljuk, érezni fogjuk, hogy az emlék ugyan másolata a multnak és mégsem az, érezni fogjuk, hogy a mult jelené lett és mégsem mondható jelennek. Ily módon megkap bennünket az emlékképeknek mérhetetlen csodálatossága, melynélfogva nem tudjuk, vajjon multnak vagy jelennek tekintsük őket. Jelennek nem tekinthetjük, mert hisz az emlékkép a multa vonatkozik és bár jelen van lelkünkben, realitással nem bír. A multat szintén nem láthatjuk bennök, mert hiszen a mult az, a mi már nincs, és a mi a maga realitásában föl nem támasztható. Mi az, a mi a multból elveszett, mi az, a mi belőle az emlékképben megmaradt; mi az, a mi az emléket jelené teszi és mégis nem engedi, hogy a jelen környezet realitásával bírjon? Ki tudna e kérdésre megfelelni. Ki tudná megmondani, hogy mi a különbség realis és idealis lét, valóság és álom közt?

De ha a különbséget szavakba foglalni nem is tudjuk, annyi legalább is világos, hogy nem az élénkség vagy halványosság az, a mi a két világ közt határt von. Megengedem még azt is, hogy a realis benyomások összeségükben véve intensivebbek, szertelenül erősbek az ideális áramoknál; ámde mit ér ez a megkülönböztetés, ha némely ideális áramok mégis élénkebbek némely halvány realis áramoknál. Sokkal lényegesebb az a megkülönböztetés, melyet föntebb tettem, és mely úgy fejezhető ki, hogy az emlékképek általában különböznek az eredeti benyomásoktól, hogy más lelki környezetük van, tehát maguk is mások. Lényegesebb ez a megkülönböztetés, mert kivétel nélkül minden emlékképre és minden eredeti benyomásra vonatkozik. Nincsen oly emlékkép, mely teljesen olyan lelki körülmények közt támadna, mint a milyenek között az eredeti benyomás támadt.

Az előbbiekre valaki azt jegyezhetné meg, hogy hát amaz X és Y lelki környezetet, melynek közepette (ABCD) élmény létrejött, szintén föltámaszthatja az emlékezet; vagyis eléállhatna egy (xabc dy) emlék, mely egészen hű másolata volna az (XABCDY) élménynek. Ezt én nem tagadom. Valóban az (xabc dy) emlék sokkal tökéletesebb az (abcd) emléknél, vagyis sokkal jobban tükrözteti vissza a múltat, mert hiszen a lelki környezetet is feltárja, melynek közepette az (ABCD) élmény keletkezett. Ámde kérdem, tökéletes-e már az (xabc dy) emlékkép? Nem volt-e magának az (XABCDY) élménynek szintén egy lelki környezete, melyet a következő jelkép állít élénk: $X'(XABCDY)Y'$. Miért nem támasztja föl az emlékezet az X' és Y' benyomásokat is, ha valóban hű képe akar lenni a múltnak? És ha föl is támasztaná őket, vajjon hol maradnak még az X'' és Y'' benyomások, továbbá X''' és Y''' sat. sat. benyomások, melyek az (ABCD) élményt szintén megelőzték, illetve reá következtek?

Igy tehát eljutunk a hívebb és hívebb emlékkép fogal-

mához, mely az eredeti élményt mind gazdagabb és gazdagabb részletekkel és mind szélesebb és szélesebb lelki környezetben támasztja föl. Ezen konkrét és egyre konkréttebb emlékek a való multnak egyre hívebb és hívebb illúzióját fogják kelteni; de mindig csak illúzióját, mert magát a mult valóságát a maga teljességében és realitásában a legtüneményesebb emlékező tehetség sem állíthatja vissza. Hány művész lélek esett már örjögésbe, hogy csodálatos emlékezetének végső megfeszítésével a legapróbb részletekig állítsa vissza a multnak élményeit! Ha beszélhetünk művészi szenvedélyről, az bizonyára nem lehet más, mint az a gyötrelmes öldöklő vágy, hogy az emlékezet segítségével a multat a realitásnak legtökéletesebb illúziójával keltsük új életre. De hasztalan; az emlék csak emlék, az illusio csak illusio marad. Igen, ha volna hatalom, mely valamely élményt feltámaszthatna lelki környezetével együtt, ezt a környezetet pedig újabb környezetével egyetemben és így tovább, szóval, ha az emlékezet fölkelhetné életünk minden legcsekélyebb mozzanatát a maga kapcsolataival egyetemben, akkor beszélhetnénk az emlékezetéről, mint valamely reproductiv erőről, mely föltámasztja és valósággá teszi ismét a multat; akkor az az idealis áram nem is volna idealis jellegű, hanem maga egy ismétlődő valóság volna; akkor az idő kerekét valóban vissza lehetne forgatni, az életet és az egész világot elülről kezdeni. A míg valaki ezt a csudát nem fogja produkálni, addig nem is fogom az emlékezőtehetséget egy merően reproductiv erőnek tekinteni.

Minden emlékkép már azért sem mondható reproductiónak, mert eltekint a multnak némely, sőt többnyire fölöttebb számos körülményeitől. Szóval az emlékezet egyszersmind abstrahál is, úgy, hogy az abstrakció tehetségét az emlékezőtehetségben befoglaltnak kell tekintenünk. Éppen azért nem szeretek emlékezetéről beszélni, hanem inkább

ideális eszméleti áramról. Ehhez a kifejezéshez ugyanis senki sem köt egyoldalúan képzett félszeg fogalmakat. Az ideális áram nálam egyértelmű az emlékezettel, csak hogy a legtágabb értelemben vett emlékezettel; azzal, mely magában foglalja az abstractiót és az alkotó phantasiát is. Valóban az emlékezet két irányban fejlődhetik az emberben magasabb és magasabb szellemi tehetséggé; vagy az elvonás, vagy az összetétel irányában úgy, hogy beszélhetünk elvonó vagy összetevő, vagyis elemző és alkotó emlékezetről.

Hogy minden emlékezet többé-kevésbé elvont jellegű, az föntebbi fejtegetéseimből egészen világos, mert hiszen az emlékképben mindig eltekintünk a multnak bizonyos körülményeitől. Ámde nem kevésbé világos az is, hogy minden emlékezet többé-kevésbé alkotó jellegű is, mert hiszen midőn a multnak benyomásait a jelenben átérezzük: ama benyomások épp ezen, a jelen körülmények közé való átplántálás által, egészen új kapcsolatokba lépnek; már pedig épp az új kapcsolatok teszik, hogy az emlékezet alkotó jellegét nyer. A ki azonban az emlékezettől minden áron meg akarja tagadni az elvonó és alkotó képességet, az legjobban teszi, ha elfogadja az «ideális áram» kifejezését. Beszélni fogok tehát elvont és összetevő vagy elemző és alkotó ideális áramokról. Jobban mondva minden ideális áramnak bizonyos elvontságot vagyis analitikai jelleget tulajdonítok, a mennyiben eltekintést tartalmaz a realitásnak némely körülményeitől; és minden ideális áramnak bizonyos összetevő vagy alkotó jelleget is fogok tulajdonítani, a mennyiben arra tör, hogy a valóságnak bizonyos kapcsolatait, összetételeit is föntartsa.

Hogy az ideális áramnak mindig bizonyos alkotó jellege van, azt a következőképen bizonyítom. Tegyük föl, hogy az emlékezet fölidézi egy A realis benyomásnak a emlékképét. Ez az a éppen az által lesz egyező az A -val.

hogy az emlékezet földézi A -nak környezetét X -et és Y -t is. Tehát a úgy volna képe A -nak, ha (xay) képe (XAY) -nak. Ámde ez ismét csak úgy lehetséges, ha az emlékezet földézi az X és Y -nak környezetét vagyis $X' X''$ és $Y' Y''$ is. Tehát, hogy a valóban megfeleljen A -nak, szükséges volna, hogy $(x'xx''ay''yy'')$ megfeleljen $(X'XX''AY''YY'')$ -nek és így tovább ad infinitum. Mivel azonban ez a követelmény kielégítve nincs, és az emlékezet nem egyezik soha teljesen a való-ággal: világos, hogy az egyes elemek közti kapcsolatoknak meg kellett változniok, vagyis pl. az X nem jelenik meg többé az X' és X'' -nek környezetében, hanem az emlékezet itt talán elejtett egy régi elemet, és azt egy újjal pótolta, minélfogva X más környezetbe lépett és így maga is bizonyos tekintetben mássá lett. A régi élmény elemei az ideális áramban okvetlenül új kapcsolatokba lépnek, és így bizonyos, hogy az ideális áram minden körülmények között alkotó jellegű lesz.

Ha tehát valamely intelligentia jellegét meg akarjuk ismerni, akkor egyrészt tudni kell, hogy minő realis áramokon vagy érzéki benyomásokon (élményeken) nyugszik, másrészt azonban vizsgálat alá kell vetni, hogy minő ideális áramokat fejleszt ki magában, minő elvonásokra és összetételekre képes. Egy előbbi dolgozatomban fejtegettem, hogy az ideális áramok mind magasabb és magasabb rendűekké válhatnak az által, hogy az emlékezet újból és újból földézi őket. Ezen magasabb rendű ideális áramok is kétféle irányban fejleszthetők ki: vagy az elemzés, vagy az alkotás irányában. Ily módon jutunk a tudományban mind magasabb és magasabb abstractiókhoz, a művészetben mind ideálisabb és ideálisabb conceptiókhoz.

Palágyi Menyhért.

VÁZLATOK A POSITIVISMUS TÖRTÉNELMÉBŐL.

— Negyedik és befejező közlemény. —

Az orthodox iskolának az Egyesült-Államokban is vannak követői. Comte halála után *H. Edger* New-Yorkban a «*Positiviste Society*»-t alapítá. 1885. év óta «*Society of Humanits*» czím alatt New-Yorkban egy positivista munkás-egyesület is működik. Belgiumban is hovatovább terjed ez iskola. A brüsseli egyetem tanára, *Denis*, ismételve melegen fölkarolta a vallásos positivismus ügyét. Mons-ban pedig egy positivista «*Cercle des prolétaires*» alakult.

Magyarországban — Gruber szerint — a positivista nyomdai javítnok, *Kun Sámuel*, Párisból visszatérve, Schlauch szatmári püspök pásztorlevelére, mely a kor bajainak legyőzése végett föl hívja a híveket, hogy az egyház köré csoportosuljanak, — megírta a «jövő programmjá»-t, melyben a püspökkel ellentétben, egyedül Comte tanaiban találja föl a gyógyító s üdvözítő elveket. Legutóbb — mondja Gruber — *Kun Sámuel* Budapesten egy «*Cercle positiviste*»-t is létesített.

1874-ben Laffitte körözüvényében bejelenté a positivista hindu-csoport (Calcutta) fejének, *Dwarkanath Mitter*-nek halálát. E csoport kebeléből számos publicatio született. 1891-ben pedig egy török lap, a «*Terdjumanî-Hakikat*» («Az igazság tolmácsa») Konstantinápolyban meleg ovatióban